

СУДОВА ВЛАДА В СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ ВЛАД

JUDICIAL POWER IN THE SYSTEM OF SEPARATION OF POWERS

Фрідманський Р.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та порівняльного
правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена висвітленню окремих особливостей організації та діяльності органів державної влади в Україні. Автор зосереджує увагу на ролі та місці судової влади в механізмі стримувань та противаг. Розглядаються окремі принципи побудови системи судової влади в Україні.

Ключові слова: розподіл державної влади, органи державної влади, механізм держави, судова влада.

Статья освещает отдельные особенности организации и деятельности органов государственной власти в Украине. Автор сосредотачивает внимание на роли и месте судебной власти в механизме сдержек и противовесов. Рассматриваются отдельные принципы построения судебной системы в Украине.

Ключевые слова: разделение государственной власти, органы государственной власти, механизм государства, судебная власть.

Article is devoted to the individual characteristics of the organization and activities of public authorities in Ukraine. The author focuses on the role and place of the judiciary in the mechanism of checks and balances. We consider some principles of the judiciary in Ukraine.

Key words: distribution of state power, bodies of state power, mechanism of the state judiciary.

Постановка проблеми. Авторитет судової влади в суспільстві насамперед залежить від ефективності та якості правосуддя. Безперечно, правосуддя – це особлива функція державної влади, що здійснюється спеціально утвореним органом через розгляд і вирішення в судових засіданнях справ. Сьогодні відбуваються постійні дискусії з приводу реформування органів судової влади та, відповідно, статусу суддів. При цьому будь-який процес реформування повинен насамперед базуватися на чинному Основному Законі держави [1, с. 149]. Саме тому метою дослідження, зробленого в цій статті, є історико-правовий аналіз як конституційних, так і загальних принципів здійснення правосуддя. Слід зазначити, що деякі питання, які висвітлюються в статті, свого часу були предметом дослідження таких учених-юристів, як Д. Белов, В. Городовенко, Л. Грудцина, Я. Ленгер, Д. Луспеник, В. Лужковська, С. Россоха, А. Селіванов, О. Семерак та інших.

Виклад основного матеріалу. Необхідність існування спеціальної системи (органів, осіб, наділених спеціальними повноваженнями), здатної вирішувати конфлікти між людьми, була усвідомлена багато століть тому. У первісному суспільстві конфлікти виносилися на суд старійшин, який і приймав рішення щодо нього. У рабовласницькому суспільстві все вирішували рабовласники. Водночас у феодальному суспільстві рішення виносилися монархом одноосібно та єдинодержавно. Найчастіше концентрування влади в руках однієї людини вело до тяжких наслідків, до грубої тиранії амбітного глави держави. Це було нестерпно не тільки для нижчих верств суспільства (люмпенів), але й для панів [2, с. 91]. У результаті дослідники прийшли до логічного висновку – необхідності розділити державну владу за декількома напрямками¹. Ш.-Л. Монтеск'є писав: «Усе загинуло б, якби в одній особі чи установі, що складається із сановників, з дворян чи з простих людей, були поєднані ці три влади: влада створювати закони, влада перетворювати у виконання постанови загальнодержавного характеру і влада судити злочини чи позови приватних осіб» [5, с. 290–291]. В основі концепції Ш.-Л. Монтеск'є лежить така думка: «Щоб не було можливості зловживати владою,

необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати одна одну» (тут і далі за текстом курсив наш – Р. Ф.) [5, с. 291].

Водночас слід погодитися з думкою російського вченого В. Іванова, що принцип розподілу влади давно вже є одним з основних ознак правової держави поряд із верховенством права, законністю управління, дотриманням прав і свобод людини та громадянина, а також забезпеченням самостійності громадянського суспільства у відносинах із державою. Цей принцип – не результат діяльності якого-небудь мислителя чи одного з напрямів політичної думки якої-небудь епохи, різні правові принципи та політичні концепції поділу державної влади з різним ступенем теоретичної та практичної оформленості можна зустріти в будь-якому періоді історії розвитку держави й права та політико-правових учень. У необхідності формування єдиної загальноновизнаної теорії поділу влади не доводиться сумніватися й зараз, в епоху конституційного закріплення названого принципу [6, с. 80].

Багато корисного в аспекті взаємовідносин гілок влади можна знайти, звернувшись до досліджень видатних учених минулого. Так, у монографії «Російське державне право» дореволюційний російський учений-державознавець О. Кокошкін, аналізуючи поправки до теорії розподілу влади Ш.-Л. Монтеск'є, зазначає, що деякі мислителі, крім трьох гілок влади, виділяють ще одну – «примирюючу або урівноважуючу», основне призначення якої полягає в регулюванні дій інших трьох гілок, у забезпеченні їх рівноваги, у вирішенні конфліктів між ними (при цьому, К.-де-Тоннер, Б. Констан, Г. Гегель, Г. Штейн та інші мислителі того часу такою нейтральною (примирюючою) владою вважали монарха – Р. Ф.) [7, р. 81].

Д. Белов відзначає, що ідея конструювання четвертої влади аж ніяк не нова [8, с. 61]². Суть концепції зводиться до того, що три класичні гілки влади варто доповнити ще однією стримуючою та врівноважуючою, тобто владою, що турбується про безконфліктне та погоджене функціонування інших гілок влади (розуміння президентської влади як четвертої влади є варіацією саме константсько-

¹ Принцип розподілу влади виник ще в давнину, в 200-120 рр. до н.е. в Стародавньому Римі. У XVIII столітті у Франції активним прихильником даного принципу був відомий просвітителі Ш.-Л. Монтеск'є [2, с. 91-92].

² Б. Констан (1767–1830 рр.) розробив своєчення про чотири влади з метою перегляду та розвитку уявлень про поділ влади в конституційних монархіях.

го вчення, модифікованого щодо республіканської форми правління – Р. Ф.) [9, с. 121].

Сьогодні принцип розподілу влади є основним у формуванні та функціонуванні державного механізму. Без нього неможливо уявити демократичну, правову державу, забезпечення прав і свобод громадян. Тому він затвердився в конституційній практиці України [8, с. 61]. Так, Конституція України (ст. 6) установлює цей принцип як один із керівних принципів основ конституційного ладу: «Державна влада в Україні здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову» [10].

Україна, закріпивши основні права й свободи людини в Конституції України, зобов'язується через діяльність органів державної влади, управління, суди, прокуратури, охорони правопорядку, здійснювати їх реалізацію та захист. Стаття 15 Декларації прав людини і громадянина 1789 р проголошує: «Суспільство, де не забезпечена гарантія прав і немає поділу влади, не має Конституції». І хоча в преамбулі до декларації згадуються тільки законодавча та виконавча влади, немає підстав сумніватися в тому, що її автори мали на увазі й існування третьої влади – судової [2, с. 91–92].

Відомий правник, професор конституційного права Паризького університету Ф. Люшер досліджував два аспекти принципу розподілу влади – функціональний та органічний. У функціональному плані цей принцип означає, що кожна влада має монополію на здійснення присвоєної їй функції, яку інші влади не можуть виконувати ні за яких обставин. Науковець зазначав: «Законодавець творить усі закони, уряд забезпечує їх виконання, суддя виносить по них рішення, аж до того, що може притягувати до суду й членів законодавчих органів, і членів уряду як приватних осіб» [4, с. 37].

Функції кожної гілки влади є особливостями, що відрізняють її від функціонального призначення двох інших гілок.

При цьому, як стверджує Л. Грудцина, в організаційному сенсі аспект розподілу влади означає, що кожна з державних влад зобов'язана поважати незалежність іншої влади; законодавець не має права втручатися у функції уряду або направляти судді свої розпорядження; уряд не вправі призупиняти застосування законів та втручатися в діяльність органів правосуддя; суддя не може притягнути до суду ані законодавчий орган, ані уряд [2, с. 84].

Із цього приводу Ф. Люшер визнає протистояння двох концепцій розподілу влади, зокрема французької та американської, що пояснюється передусім різною оцінкою ролі судової влади в цих країнах [4, с. 45]. У США взяв гору функціональний підхід до цієї концепції, оскільки там суддя вправі судити як законодавця, так і уряд. Навпаки, у Франції революціонери вважали, що судді забороняється «перешкоджати виконанню законів» або порушувати діяльність апарату управління. Це призвело до того, що, по-перше, суддя був відсторонений від контролю за конституційністю законів, по-друге, принцип розподілу влади був доповнений ще й відділенням управлінської сфери від судової з подвійною системою юрисдикційного контролю [2, с. 86].

Безсумнівно, за допомогою парламентського режиму, який встановив стосунки співпраці між законодавчою та виконавчою владою, вдалося налагодити також і взаємодію між сферами управління та правосуддя. Передача деяких видів компетенції від державної адміністрації на користь судової влади послабила жорстке правило про окреме їх існування, але між функціональною та органічною концепціями розподілу влад чітко видно принципову різницю, що тягне за собою важливі конституційні наслідки. На думку Ф. Люшера, основна прерогатива законодавця – «встановлювати правила та визначати гарантії й основні принципи, тоді як весь масив індивідуальних актів та управлінських рішень підпадає під компетенцію виконавчої влади» [4, с. 56].

Водночас, як стверджує Л. Грудцина, поряд із функціональним й органічним аспектами принципу розподілу влади існують два аспекти поняття «судова влада». У функціональному аспекті судова влада являє собою сукупність обмежених юридичною конституцією та загальними принципами права юрисдикційних і пов'язаних із ними повноважень держави, що реалізуються від імені народу незалежними посадовими особами (суддями) за особливо обумовленої законом судової процедури, а також іншими посадовими особами, які забезпечують юрисдикційну діяльність суддів. В інституціональному аспекті судова влада відображається в нашому мисленні у вигляді відокремленої групи взаємопов'язаних державних установ (в основному судів), що організують і забезпечують реалізацію суддями юрисдикційних повноважень [2, с. 45].

У контексті наведеного відзначимо, що способом досягнення правової держави І. Кант вважав поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову, кожна з яких автономна та діє в рамках своєї компетенції. На думку філософа, «якщо перша з влади видає закони як влада суверенна, друга – діє на основі законів, то судова влада говорить про те, що є право. Вона вирішує спір, виступає проти антизаконних дій» [11, с. 334].

Пізніше послідовники І. Канта аргументували ідею правової держави. Наприклад, Г. Еллінек стверджував, що «правовою може вважатися лише та держава, у якій законодавець також законний, як і громадянин» [12, с. 23]. З думкою вченого важко не погодитися. Дійсно, у законі повинні бути чітко позначені механізми гарантування та захисту прав громадян від незаконних дій держави щодо них. Основним законом країни є юридична конституція. Тому цілком логічним виглядає закріплення юридичних гарантій та фіксування механізмів роботи цих гарантій насамперед у конституції країни. Так, С. Котляревський в організації правової держави надає особливого значення незалежному деполітизованому суду, що підкоряється передусім у конституції та законі. Крім того, умовою ефективної діяльності суду слугує довіра до нього народу. Втрата такої довіри підриває засади правосуддя та основи правової держави [13, с. 365].

Якщо пильніше поглянути на сформульоване І. Кантом твердження «найкращий лад той, де влада належить не людям, а законам», можна зробити низку важливих для нашого дослідження висновків:

1. Гарантованість прав (можливостей на вчинення тих чи інших дій) людини, яка є громадянином конкретної держави, повинні закріплювати закони. Дія законів, які закріплюють права, що встановлюють конкретні обов'язки та санкції за їх невиконання, поширюється рівною мірою на всіх громадян. «Там, де держава ґрунтується на конституційному праві, відповідає загальній волі народу, там держава «правомірна», в умовах неї не може бути патерналістського втручання державної влади до справ особи, чим би це не виправдовувалося» [11, с. 336]. Таким чином, створюється виняткова система примусу-захисту в особі держави. Держава, з одного боку, примушує громадян дотримуватися права шляхом видання законів, інших нормативних правових актів, а з іншого – одночасно захищає громадян від порушення їх законних прав та інтересів третіми особами [2, с. 88].

2. Для втілення в життя принципу кантівського «найкращого ладу» необхідно створення, логічного взаємозв'язку примус – захист в особі громадянина. Це означає, що громадянин повинен володіти реальною можливістю примусу державних та інших органів, третіх осіб до належного виконання закону точно так само, як держава володіє можливістю примусу громадян до дотримання права. Гармонійна взаємодія цих кореспондуючих можливостей держави та громадянина можна назвати взаємодією інтересів [2, с. 90].

Слід відзначити, що соціальна природа судової влади полягає саме в розв'язанні суддями (з позиції *справедливості* – Р. Ф.) конфліктів протидіючих інтересів у суспільстві. Розгадка юридичної природи судової влади криється в тому, що судді в конкретному випадку розмежовують вільні сфери сторін, що сперечаються та формулюють відповідні загальнообов'язкові наслідки. Конституційно-правові параметри забезпечення правозахисної функції судової влади обумовлені тим, що сама судова влада є підфункцією більш загального поняття – правоохоронної функції судової влади. Під правозахисною функцією в дослідженні розуміється напрям впливу суду на суспільні відносини, що має на меті примусове здійснення порушень або оспорюваних прав і свобод людини та громадянина. Гарантування – різновид забезпечення, тобто такої особливості форми загального взаємодії елементів дійсності, за якої одні елементи (*або продукти їх діяльності* – Р. Ф.) виступають умовою існування або взаємодії між собою інших елементів. Поява в цій системі суб'єкта соціального управління вимагає посилення ординарного забезпечувального впливу в окремих аспектах, що досягається за допомогою додаткових засобів (гарантій). Гарантії покликані здійснювати спеціальне забезпечення, виступаючи додатковими заходами, засобами та способами. Вони цілеспрямовано створюють необхідні умови (середовище) існування та функціонування забезпечуваного об'єкта [2, с. 92].

Правосуддя в Україні здійснюється судом як носієм судової влади за допомогою конституційного (*Конституційний Суд України* – Р. Ф.), цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства. Незалежно від процесуальних форм здійснення правосуддя його конституційні основи проявляються в цілях і принципах, закріплених в Основному Законі нашої країни. При цьому визначальну роль відіграє цільова спрямованість процедури здійснення правосуддя. Ці принципи, будучи

основними початками побудови судового процесу, водночас відіграють підлеглу роль щодо цілей правосуддя, під якими слід розуміти суспільно необхідний і бажаний результат процесуальної діяльності суду та інших учасників розгляду та вирішення справи. За своєю суттю принципи призначені саме для вираження процесуальних цілей і визначення методів їх здійснення [2, с. 101].

Конституційні основи правосуддя мають безпосереднє відношення до проблеми його ефективності. Це пов'язано з тим, що в конституційних цілях судочинства знаходять відображення основні й об'єктивно існуючі потреби та інтереси суспільства в рівній для всіх частині та оптимальної процедури розгляду та вирішення судових справ. Від ступеня практичної реалізації цих цілей залежить і рівень ефективності судової діяльності зі здійснення правосуддя. Конституція України закріплює пріоритетну конституційну мету правосуддя – захист прав і свобод людини та громадянина. Ця мета правосуддя поширюється й на юридичних осіб, оскільки за їх статусом завжди стоїть об'єднання громадян. Крім того, у нашій державі рівним чином захищаються всі форми власності, а зацікавлені особи незалежно від того, є вони фізичними або юридичними особами, мають рівними процесуальними можливостями для відстоювання своїх суб'єктивних прав і законних інтересів.

Висновки. Чинне законодавство України встановлює єдність судової системи нашої країни, але фактично це питання є не таким очевидним унаслідок існування організаційно самостійних і процесуально незалежних одна від одної систем судів загальної юрисдикції, господарських та адміністративних судів, а також Конституційного Суду України. Однак загальний обов'язок судів щодо захисту прав і свобод людини та громадянина виступає основною конституційною метою правосуддя – об'єднує всі ланки судової влади за їх суспільним призначенням в системі органів державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Семерак О. Правосуддя в Україні: конституційні та загальні засади здійснення / О. Семерак, І. Семерак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2007. – № 8. – С. 149–154.
2. Грудцына Л. Адвокатское право / Л. Грудцына. – М.: Деловой двор, 2009. – 320 с.
3. Ледях И. Хартия основных прав Европейского Союза / И. Ледях // Государство и право. – 2002. – № 1. – С. 51–58.
4. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности / Ф. Люшер. – М., 1993. – 320 с.
5. Монтескье Ш.-Л. Избранные произведения / Ш.-Л. Монтескье. – М., 1995. – 676 с.
6. Иванов В. Принцип разделения властей в Конституции США 1787 г. и Конституции Франции 1791 г.: сравнительный анализ / В. Иванов // Государство и право. – 2000. – № 12. – С. 80–84.
7. Constant B. Principes de politique applicables a tous les Gouvernements representative / B. Constant. – Paris, 1915. – 125 p.
8. Белов Д. Досвід конституційно-правового регулювання інституту президента в зарубіжних країнах : [монографія] / Д. Белов, Ю. Бисага. – Ужгород : Ліра, 2007. – 212 с.
9. Oeuvres de Benjamin Constant, de la Pleiade. – Paris, 1957. – 129 p.
10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
11. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. и предисл. И. Евлампиева. – М.: Эксмо ; СПб.: Мидгард, 2007. – 1120 с.
12. Юрьев С. Учение Г. Еллинека о праве меньшинства : [лекция] / С. Юрьев // В мире права. – 2000. – № 2. – С. 12–41.
13. Томсинов В. Сергей Андреевич Котляревский (1873–1939) / В. Томсинов // Российские правоведы XVIII – XX веков: очерки жизни и творчества : в 2 т. – М., 2007. – С. 364–413.
14. Белов Д. Парадигма українського конституціоналізму : [монографія] / Д. Белов. – В. Березний : РК «Євростандарт», 2011. – 400 с.
15. Белов Д. Правова реформа: засоби та технологія / Д. Белов, Я. Ленгер // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2008. – Вип. 11. – С. 88–92.